

ZBIGNIEW NERCZUK

Koncepcja „zwolenników zmienności” w Platońskim *Teajtecie* i jej recepcja w myśli greckiej*

*The Doctrine of the „Adherents of Flux” in Plato’s
Theaetetus and its Reception in Greek Thought*

ABSTRACT: The paper discusses the problem of the source of the analogies between philosophical outlook of the Sophists and the skeptical tradition of Pyrrho and his successors. Its main objective is to point out that the similarities in standpoints, arguments and methods between these philosophical phenomena result from the transmission of Plato’s *Theaetetus*. It is argued that main ideas (phenomenalism, subjectivism, relativity and indeterminacy of things, rejection of being and acceptance of becoming and constant flux, antilogical position consisting in opposing two contradictory statements *etc.*) which in *Theaetetus* constituted so called “Secret Doctrine” (attributed by Plato to Protagoras and disciples of Heraclitus), after being criticized by Aristotle in his discussion about the principle of contradiction in *Metaphysics* (books IV and XI), were acknowledged by Pyrrho and, revived by Aenesidemus, can be found incorporated into the skeptical tradition in the works of Sextus Empiricus.

KEY WORDS: Sophists • Protagoras • Plato • Aristotle • Pyrrho • skepticism • Aenesidemus • Sextus Empiricus

W wielu pracach poświęconych dziejom antycznego sceptycyzmu podkreśla się obecność analogii pomiędzy tezami głoszonymi przez sceptyków (we wszystkich fazach tego nurtu) oraz przedstawicieli tzw. ruchu sofistycznego¹. Dokonując tylko pobieżnego i bardzo ogólnego przeglądu,

* Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/09/B/HS1/01996.

¹ Należy pamiętać o zróżnicowaniu poglądów samych sofistów oraz o równie dużych różnicach stanowisk w różnych fazach sceptycyzmu. Wymienione poniżej zbieżności mają charakter bardzo ogólny i w oczywisty sposób nie można ich traktować jako obowiązujących wszystkich sofistów czy dotyczących wszystkich faz sceptycyzmu. Ze względu na brak miejsca nie ma tutaj możliwości ich uszczegółowienia. Analogie między sofistyką a sceptycyzmem pojawiają się już w klasycznym opracowaniu dziejów antycznego scep-

w obu nurtach napotyamy bliskie sobie motywy: fenomenalizm (prymat „zjawiska”), przyjęcie możliwości orzekania sprzecznego (s sofistyczna metoda „dwu mów” [antylogika] – sceptyczna „izostenia”), analiza przedmiotowych i podmiotowych składowych procesu poznania oraz sposobu kształtowania przekonań, odrzucenie kategorii (bądź kryterium) prawdy i fałszu, przyjęcie nieokreśloności świata, wiara w bezpośrednią pewność spostrzeżeń, doznań czy przedstawień, względność rzeczy, postrzeganie słowa jako narzędzia budowania przekonań i perswazji (przyjęcie kategorii namowy, wiary, „mocy” słowa), osłabienie dogmatycznej wymowy twierdzeń przez założenie, iż mówią one jedynie o pewnych doraźnych, indywidualnych stanach (wątek „prywatności” poznania), dostrzeżenie i uwydatnienie psychologiczno-terapeutycznej roli słowa, tworzenie pewnego specyficznego języka (np. *ouden mallon*), filozoficzne *topoi* wykorzystywane przez sceptyków (np. antyteza „tego, co z natury” i „z umowy”, argumenty sofistyczne inkorporowane do sceptycznych sposobów powściągnięcia sądu [tzw. tropów]).

Interpretacja powyższych analogii (ale i niewątpliwych różnic) zachodzących pomiędzy sofistyką a sceptycyzmem, jest z całą pewnością zadaniem istotnym. Jednak dla historyka filozofii prawdziwie ważna jest odpowiedź na pytanie, czy analogie te są wynikiem bezpośredniej czy pośredniej zależności myśli sceptycznej od sofistycznych tekstów, a także czy możliwe jest wskazanie konkretnych dzieł jako źródeł tych analogii.

Z pewnością jest to zadanie arcytrudne ze względu na naszą nikłą wiedzę o antycznym sceptycyzmie (należy pamiętać o zaginięciu większości znaczących tekstów filozoficznych tego nurtu), jeszcze bardziej szcążtkowo zachowaną spuściznę samych sofistów, a także proces reinterpretacji, jakiemu teksty filozoficzne na przestrzeni wieków podlegały. Zadanie to powinno jednak zostać podjęte, ponieważ stwarza ono możliwość rzetelnej rekonstrukcji myśli greckiej, zrozumienia procesu myśli i zależności między poszczególnymi nurtami antycznej myśli filozoficznej, a w konsekwencji ewentualnej korekty aktualnie obowiązujących wyobrażeń na temat jej rozwoju.

Celem tego krótkiego omówienia jest wskazanie obecności motywów znanych z platońskiego dialogu *Teajtet* w księgach Γ i K *Metafizyki* Arystotelesa, w myśli Pyrrona, Ajnezydemosa i dziele Sekstusa Empiryka. Główną tezą niniejszego opracowania jest to, iż *Teajtet* odegrał fundamentalną rolę w kształtowaniu się myśli sceptycznej, a dostrzeżane przez badaczy analogie

tycyzmu V. Brocharda, *Les sceptiques grecs*, Paris 1923 czy np. P. Delacy, *Ὁ ὑμᾶλλον and the Antecedents of Ancient Scepticism*, [w:] *Essays in Ancient Greek Philosophy*, ed. by J. P. Anton with G. L. Kustas, Albany 1971, s. 593–606; B. Wiśniewski, *L'influence des sophistes sur Aristote, Epicure, Stoiciens et sceptique*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966.

między sceptycyzmem a sofistyką są w dużej mierze wynikiem transmisji zawartych w nim idei.

Dialog *Teajtet*, stanowiący pewnego rodzaju ewenement wśród dzieł platońskich ze względu na swoją formę i treść², w dużej części poświęcony jest omówieniu rozbudowanej koncepcji (określanej w dialogu jako „tajemna nauka”[152c]) przypisywanej przez Platona Protagorasowi i „heraklitejczykom”³. Jest to wielka konstrukcja, rozpoczynająca się od przedstawienia definicji wiedzy jako spostrzeżenia, prowadzącej do refleksji nad Protagorasową *homo-mensura*, która uzasadniana jest przy pomocy koncepcji mechanizmu spostrzegania (tzw. koncepcji *metaksy*) oraz doktryny powszechnej zmienności⁴.

Ta dyskutowana w dialogu koncepcja implikuje cały szereg fundamentalnych rozstrzygnięć filozoficznych. Są wśród nich odrzucenie bytu i przyjęcie stawania się (ruch jako *arche*)⁵, odrzucenie substancji i tożsamości rzeczy⁶, podkreślenie nieokreśloności⁷ i względności rzeczy⁸, przekonanie o „fenomenalnym” charakterze rzeczywistości, na którą składają się konstytuujące się w procesie „metaksy” *chremata*⁹, przyjęcie bezpośredniej pewności i „prawdziwości” wszystkich spostrzeżeń i przedstawień¹⁰, „prywatność spostrzeżeń” tożsamych z wiedzą¹¹, odrzucenie kategorii prawdy

² Por. Z. Danek, *Myślę, więc nie wiem: próba interpretacji platońskiego dialogu „Teajtet”*, Łódź 2000. Z. Danek mówi o „izolowanym” czy „wyjątkowym” miejscu dialogu wśród dzieł platońskich (s. 5; 25–26).

³ Obszernie na temat dyskusji prowadzonej w dialogu, atrybucji doktryny „zwolenników zmienności” oraz poniżej przedstawionych tez por. Z. Nerczuk, *Miarą jest każdy z nas. Projekt zwolenników zmienności rzeczy w platońskim Teajtetie na tle myśli sofistycznej*, Toruń 2009².

⁴ Niewątpliwym problemem jest jednoznaczne stwierdzenie, czy poglądy przedstawiane w dialogu przez Sokratesa i przypisywane Protagorasowi oraz „heraklitejczykom” są referatem poglądów konkretnego filozofa, któregoś z ówczesnych szkół filozoficznych czy też stanowią połączenie różnych tez, skompilowanych przez Platona na potrzeby dyskusji toczącej się w dialogu. Bez względu jednak na to, czyje są to poglądy, z całą pewnością Platon w dialogu przypisuje je w dialogu Protagorasowi, kojarzonemu z heraklitejczykami. Argumentacja za tezą, iż jest to oryginalna koncepcja Protagorasa w: Z. Nerczuk, *Miarą jest każdy z nas*, *op. cit.*

⁵ Por. np. *Teajtet*, 152d. Por. omówienie w: Z. Nerczuk, *Miarą jest każdy z nas*, *op. cit.*, s. 76–88; s. 97–8.

⁶ Por. np. *Teajtet*, 166b. Por. omówienie w: Z. Nerczuk, *Miarą jest każdy z nas*, *op. cit.*, s. 110–4.

⁷ Por. np. *ibidem*, 183a.

⁸ Por. np. *ibidem*, 160ab.

⁹ Por. omówienie w: Z. Nerczuk, *Miarą jest każdy z nas*, *op. cit.*, s. 89–95.

¹⁰ Por. np. *Teajtet*, 161c.

¹¹ Por. omówienie w: Z. Nerczuk, *Miarą jest każdy z nas*, *op. cit.*, s. 127–8.

i fałszu¹² i przyjęcie indywiduum jako kryterium „prawdy”¹³, postulat orzekania sprzecznego („schemat antologiczny”)¹⁴, poszukiwanie „nowego”, dostosowanego do zmiennej rzeczywistości języka i sposobu komunikacji¹⁵, a także nacisk na element perswazyjny¹⁶.

Dla naszych rozważań dotyczących transmisji tez zawartych w *Teajtecie* istotne jest to, iż dialog kilka dekad później znalazł uważnego czytelnika w osobie Arystotelesa. Niektóre tezy „zwolenników zmienności” oraz argumenty polemiczne zostały przywołane przez Stagirytę w dyskusji, jaką w księgach Γ i K *Metafizyki* prowadzi z tymi, którzy łamią „najpewniejszą z zasad”, czyli „zasadę sprzeczności”.

Obecność nawiązań do treści *Teajteta* w księgach Γ i K *Metafizyki* dostrzegają już W.D. Ross¹⁷. Jednak nawiązania wyliczone przez W. D. Rossa stanowią tylko część odwołań do *Teajteta* obecnych w obu księgach. Arystoteles, polemizując z tymi, którzy łamią zasadę sprzeczności, ma Platoński dialog przed oczyma, a nawiązania obejmują: źródła ontologiczne i epistemologiczne, które prowadzą do odrzucenia „najpewniejszej z zasad”, argumenty, którymi się jej przeciwnicy posługują, polemikę Arystotelesa zwróconą przeciw przedstawionym w *Teajtecie* poglądom, a także zaczerpnięte z *Teajteta* argumenty Platońskie.

Potwierdzeniem wagi *Teajteta* dla Arystotelesowych rozważań jest fakt, iż w obu księgach Stagiryta aż trzykrotnie wzmiankuje imię Protago-

¹² Por. np. *Teajtet*, 167b. Por. omówienie w: Z. Nerczuk, *Miarą jest każdy z nas*, op. cit., s. 128–33.

¹³ Por. sformułowanie *homo-mensura* (*Teajtet*, 152a). Omówienie w: Z. Nerczuk, *Miarą jest każdy z nas*, op. cit., s. 138–152.

¹⁴ Por. np. *Teajtet*, 166b. Por. omówienie w: Z. Nerczuk, *Miarą jest każdy z nas*, op. cit., s. 134–136.

¹⁵ Por. wykluczenie zaimków wskazujących, postulat posługiwania się formami imiesłowowymi cz charakterystyczne zwroty: ou[tw kai] ou[k ou[tw (*Tht.*, 183a), οὐδὲν μᾶλλον (*Teajtet*, 182e). Por. omówienie w: Z. Nerczuk, *Miarą jest każdy z nas*, op. cit., s. 164–83.

¹⁶ Zadaniem mędrca jest zamiana „gorszych” spostrzeżeń czy mniemań na „lepsze”: (*Teajtet*, 166d nn.).

¹⁷ *Aristotle's Metaphysics*. A revised Text with introduction and commentary by W.D. Ross, Oxford 1948, vol. I–II. W.D. Ross wskazuje na pięć miejsc tekstu zawierających ewidentne nawiązania do platońskiego dialogu, i to do części opisującej polemikę Platona z twierdzeniem przypisywanym Protagorasowi. Ross (1948a: 271): 1008a31 (οὐτε γὰρ οὕτως οὐτ οὕτως): ad *Teajtet*, 183a; (1948a: 272): 1008b27 (ἀλλὰ περὶ τὸ ἀμεινον καὶ χειρον): ad *Teajtet*, 171e–172b; (1948a: 277): 1010b3 (ἡ φαντασία οὐ ταῦτὸν τῇ αἰσθήσει): przedstawienie nie jest tożsame z *aisthesis*, w czym Ross widzi nawiązanie do *Teajteta* (152c), gdzie mówi się, że przedstawienie i spostrzeżenie jest tym samym; (1948a: 277): 1010b8 (πότερον ἢ τοῖς κοθεύουσιν): odnośnie do problemu snu czy jawy, który to zarzut zaczerpnięty jest z *Teajteta* (157e); (1948a: 277): 1010b12 (ὥσπερ καὶ Πλάτων λέγει): to zarzut platoński z *Teajteta*, 171e; 178c nn.

rasa, w każdej ze wzmianek nawiązując do interpretowanej w kontekście zaczerpniętym z *Teajteta* Protagorasowej tezy *homo-mensura*¹⁸. Konsekwencją tej zasady jest według Arystotelesa nierozróżnialność i nieokreśloność rzeczy będąca wynikiem odrzucenia substancji i istoty¹⁹ („wszystkie rzeczy stanowiłyby jedno”)²⁰, dopuszczenie sprzecznego orzekania o rzeczach (przyjęcie „schematu antylogicznego”) i przyjęcie prawdziwości wszystkich twierdzeń²¹, wykluczenie możliwości komunikacji²², niemożność rozróżnienia tego, co lepsze i gorsze, a w rezultacie brak możliwości powzięcia decyzji i podjęcia jakiegokolwiek działania²³. Cały powyższy zestaw tez wiązanych przez Stagirytę z Protagorasem ma swoje odpowiedniki w „tajemnej nauce” w *Teajtecie*. Jak można wnosić na podstawie tych analogii, Arystoteles zwalcza pewien obraz rzeczywistości oraz tezy filozoficzne, które przypisywane są w dialogu Protagorasowi i heraklitejczykom²⁴.

W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie o źródła analogii pomiędzy tezami sofistów a sceptyków, przejdźmy do omówienia myśli założyciela sceptycyzmu, jakim był Pyrron z Elidy²⁵. Sam Pyrron jest z pewnością jedną z najbardziej zagadkowych postaci wśród antycznych filozofów. Niewiele wiadomo o jego nauczycielach, równie mało o jego życiu i poglądach. Taki stan rzeczy jest nie tylko wynikiem zaginięcia czy fragmentarycznego zachowania tekstów źródłowych, ale również tego, iż sam Pyrron niczego nie napisał²⁶. Rekonstruując myśl Pyrrona zdani jesteśmy tylko na hipotezy i spekulacje zarówno w odniesieniu do jej źródeł, jak i głównych tez.

Dla naszego tematu istotna jest hipoteza przedstawiona przez Marcela Conche’a, która została podjęta przez Giovanniego Reale²⁷. Według Conche’a myśl Pyrrona ukształtowała się pod wpływem polemiki Arystotelesa z przeciwnikami zasady sprzeczności wyłożonej w *Metafizyce* (ks. Γ i K, 1–8), a sam Pyrron rozwijał swoje idee w świadomej opozycji do

¹⁸ *Metafizyka*, 1007b20–29; *ibidem*, 1009a6–15; *ibidem*, 1062b12–19.

¹⁹ *Ibidem*, 1007a20–1.

²⁰ *Ibidem*, 1008a27–30.

²¹ *Ibidem*, 1007b22; 1009a5; 1062b13.

²² *Ibidem*, 1010a12–13.

²³ *Ibidem*, 1008b14–20.

²⁴ Z pewnością omawiając problem sprzeczności Arystoteles odnosi się do całego szeregu postaci, a nie wyłącznie do stanowiska Protagorasa. Jednak, jak można sądzić, w opinii Stagiryty konsekwencje tezy *homo-mensura* głoszonej przez Protagorasa stanowią paradygmatyczny przykład tego sposobu myślenia.

²⁵ Na temat dziejów sceptycyzmu por. nowe opracowanie: R. Ziemińska, *Historia sceptycyzmu. W poszukiwaniu spójności*, Toruń 2013.

²⁶ Testimonia zawarte są w zbiorze F. Decleva Caizzi, *Pirrone. Testimonianze*, Napoli 1981.

²⁷ Por. M. Conche, *Pyrrhon ou l'apparence*, Villers-sur-mer 1973; G. Reale, *Historia filozofii starożytnej, III. Systemy epoki hellenistycznej*, przeł. E. Iwo Zieliński, Lublin 1999.

Arystotelesowego przedstawienia zawartego w księgach Γ i K , inspirując się w swej filozofii koncepcją zwalczaną przez Arystotelesa, w dużej mierze, jak przekonywaliśmy powyżej, zaczerpniętą z platońskiego *Teajteta*. Według hipotezy Marcela Conche'a Pyrron miał w pamięci rozważania Arystotelesa na temat zasady sprzeczności i konsekwentnie się im sprzeciwiał²⁸. Chociaż rozstrzygnięcie, czy Pyrron mógł osobiście słuchać Arystotelesa, czy w jakiś inny sposób z tymi tekstami się zapoznał²⁹, nie wydaje się możliwe, to według Conche'a sceptyk ewidentnie odrzucił zasadę sprzeczności i wyłączonego środka w takiej postaci, w jakiej sformułował je Arystoteles, przystając na związane z tym odrzuceniem konsekwencje filozoficzne.

Argumenty przedstawiane przez Conche'a oparte są na analogiach, jakie zachodzą między tezami krytykowanymi przez Arystotelesa w księdze Γ i K *Metafizyki* oraz poglądami przypisywanymi Pyrronowi. W księdze K Arystoteles zwraca się przeciw Protagorasowej tezie *homo-mensura*. Jak pisze Stagiryta, skoro człowiek jest miarą wszystkich rzeczy, to to, co się każdemu jawi, jest właśnie rzeczywistością samą. Ponieważ ta sama rzecz wydaje się jednemu człowiekowi dobra, innemu zła, jest więc zarazem dobra, jak i niedobra. Z *homo-mensura* wynika według Stagiryty prawdziwość wszystkich twierdzeń sprzecznych³⁰.

Zwróćmy uwagę na konsekwencję wyprowadzoną przez Arystotelesa z tezy Protagorasa: „ta sama rzecz jest i nie jest, jest zła i dobra”. Zbliżoną myśl według Marcela Conche'a można znaleźć w przekazie Diogenesa Laertiosa, który pisze, iż Pyrron: „niczego nie nazywał ani pięknym, ani brzydkim, ani sprawiedliwym, ani niesprawiedliwym [...]” „żadna rzecz nie jest bowiem bardziej tym niż tamtym”³¹. W opinii francuskiego badacza Pyrron dochodzi do tego samego wniosku, który wiązany był w *Teajtecie* i w *Metafizyce* z Protagorasem, mianowicie przekonania o sprzeczności zjawisk³². Twierdzenie, iż rzecz jest „nie bardziej tym niż tamtym” przeczy

²⁸ M. Conche, *Pyrrhon ou l'apparence*, op. cit., s. 35–6.

²⁹ Por. hipotezy na ten temat w: *ibidem*, s. 35.

³⁰ Arystoteles, *Metafizyka*, 1062b12–24: „Pogląd Protagorasa jest podobny do poglądów, które przedstawiliśmy; filozof ten twierdził, że człowiek jest miarą wszystkich rzeczy, mając na myśli po prostu to, że co się każdemu wydaje, z pewnością jest takie. Skoro tak, to z tego wynika, że ta sama rzecz jest i nie jest, jest zła i dobra, i że wszystkie inne twierdzenia przeciwne są również prawdziwe, gdyż często ta sama rzecz wydaje się piękna jednemu, a przeciwnie innym, i że to, co wydaje się każdemu człowiekowi, jest miarą rzeczy”. (Arystoteles, *Metafizyka*, przeł. K. Leśniak, Warszawa 1984, s. 279)

³¹ Diogenes Laertios, *Vitae philosophorum* (cytowane jako DL) IX 61 (przekład własny). Por. *idem*, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, Warszawa 1982⁴, przeł. I. Krońska, s. 553.

³² Por. świadectwa dotyczące fenomenalizmu Pyrrona: np. DL IX 105–106; Tymon, fr. 69 Diels (= Declava Caizzi, test. 63 A i 63 B).

zarówno zasadzie tożsamości, jak i zasadzie sprzeczności. Odrzucenie tożsamości i przyjęcie sprzeczności rzeczy oznacza wedle Arystotelesa zakwestionowanie istoty rzeczy, utratę możliwości ich rozróżnienia oraz zniesienie ich jednostkowego bytu. Jak twierdzi Stagiryta, w wyniku odrzucenia prawa sprzeczności traci się możliwość jakiegokolwiek rozróżniania, określenia czy definiowania rzeczy.

Te przedstawiane przez Arystotelesa konsekwencje zanegowania zasady sprzeczności według Marcela Conche’a znajdują swoje echa w przekazie dotyczącym Pyrrona. Sceptyk w odpowiedzi na pytanie „Jakie są rzeczy?”, miał bowiem stwierdzić, iż nie ma pomiędzy nimi „żadnej różnicy” (ἀδιάρροα), są „nie do określenia” (ἀστάθμητα) i „nie podlegają żadnemu sądowi czy rozstrzygnięciu” (ἀνεπίκριτα)³³. W świetle ontologicznej w swym charakterze interpretacji Conche’a/Realego określenie rzeczy jako ἀδιάρροα wskazuje na to, iż to właśnie pomiędzy samymi rzeczami nie zachodzi żadna istotowa różnica. Z kolei przyjęcie, że są one ἀστάθμητα, wyklucza wszelką określoność i stałość w rzeczach (wykluczenie tradycyjnej „liczby, miary i wagi”), co uniemożliwia wydanie o nich jakiegokolwiek sądu czy posłużenie się jakimkolwiek kryterium (ἀνεπίκριτα). Wedle Conche’a/Realego powyższa odpowiedź Pyrrona ujawnia polemiczne względem wywodów Arystotelesa tło myśli sceptyka. Pyrron podważa w ten sposób fundamenty ontologii Arystotelesa, deklarując brak istotowej różnicy pomiędzy rzeczami, negując ich stałość i odrzucając możliwość ich określenia i ujęcia³⁴.

Ponadto, wedle Arystotelesa stanowisko przeciwników zasady sprzeczności wyklucza jakąkolwiek racjonalną dyskusję. Stagiryta pisze: „Zarazem staje się jasne, że dyskusja z takim oponentem jest w ogóle dyskusją o niczym; bo on właściwie nic nie mówi. Nie mówi bowiem ani ‘tak’, ani ‘nie’, lecz ‘tak’ i ‘nie tak’, i znowu przeczy jednemu i drugiemu, i mówi, że ani ‘tak’, ani ‘nie tak’; w przeciwnym razie byłoby już coś określone”³⁵. Jednak to, co stanowi przedmiot krytyki Arystotelesa, przedstawiane jest jako zalecenie w przekazie Arystoklesa odnoszącym się do Pyrrona. Wedle Tymona należy: „mówić o każdej poszczególnej rzeczy, że nie więcej jest, niż nie jest, albo, że i jest, i nie jest, albo, że ani jest, ani nie jest”³⁶. Pyrron akceptuje

³³ Arystokles, fr. 6 Heiland (Decleva Caizzi, test. 53).

³⁴ Jak pisze G. Reale (*Historia...*, t. III, s. 481): „Jest to jedna z koniecznych konsekwencji wynikających z zanegowania bytu, *eidos* i substancji, to znaczy zanegowania platońsko-arystotelesowskiej ontologii”.

³⁵ Arystoteles, *Metafizyka*, 1008a30–34, przeł. T. Żeleźnik, s. 186, [w:] Arystoteles, *Metafizyka*, oprac. M. A. Krąpiec, A. Maryniarczyk na podstawie tłumaczenia T. Żeleźnika, t. II, Lublin 2000.

³⁶ Arystokles, fr. 6 Heiland (Decleva Caizzi, test. 53), przeł. A. Krokiewicz [w:] G. Reale, *Historia...*, t. III, s. 479.

i wykorzystuje język sprzeczności, którego odrzucenie postuluje Stagiryta. Język taki jest sceptykowi niezbędny do opisu sprzecznego, fenomenalnego świata, którego fundamenty ontyczne tak radykalnie różnią się od Arystotelesowych. Zrozumiałe jest więc, że pojawia się w nim ten sam zwrot „nie bardziej”, którym posługiwał się wcześniej Platon, opisując w *Teajtecie* antylogiczną wizję rzeczywistości wiązaną z Protagorasem i heraklitejczykami.

Marcel Conche zwraca również uwagę na zbieżność przekazu Antygonosa z Karystos (zawartego u Diogenesa Laertiosa) mówiącego o braku przezorności Pyrrona oraz argumentacji Arystotelesa przedstawiającej niezgodne z praktyką życiową konsekwencje odrzucenia zasady sprzeczności³⁷. Wedle Stagiryty przyjęcie prawdziwości tez sprzecznych jest niezgodne z samą praktyką życiową:

Dlaczego przecież udaje się taki do Megary, a nie pozostaje w miejscu, gdy sądzi, że powinien iść? I dlaczego od razu jeszcze przy świetle nie wpada do studni albo do przepaści, jeśli na nie natrafi, lecz zachowuje się ostrożnie, a nie tak, jakoby uważał, że jednakowo niedobrze i dobrze jest tam wpaść³⁸?

Zarzut Arystotelesa, który wykazuje niezyciowość postawy sceptycznej, jest bardzo bliski wydzwiękowi anegdoty przedstawiającej Pyrrona jako osobę, łagodnie mówiącą, „beztroską”. W żywocie Pyrrona Diogenes Laertios pisze:

Żadna rzecz bowiem nie jest w większym stopniu taka niż inna. W życiu [Pyrron] trzymał się również tej zasady. Nie ustępował przed niczym, przed niczym się nie chronił; nie unikał żadnego niebezpieczeństwa, nie zważając na napotkane na drodze wozy, rowy, psy, i w ogóle nie zważał na świadectwo zmysłów. Tylko towarzyszącym mu zawsze uczniom zawdzięczał, że wychodził cało; tak uważa Antygonos z Karystos³⁹.

Rację wydaje się mieć Marcel Conche, który uważa, że zbieżność przekazów Arystotelesa i Antygonosa z Karystos o braku przezorności Pyrrona nie jest przypadkowa⁴⁰. Wprawdzie trudno jest rozstrzygnąć, czy powyższy przekaz odpowiada prawdzie i odzwierciedla postawę historycznego Pyrrona, czy ma tylko za zadanie dostarczenie czytelnikowi rozrywki

³⁷ M. Conche, *Pyrrhon ou l'apparence*, s. 40 nn.

³⁸ Arystoteles, *Metafizyka*, 1008b14–25, przeł. K. Leśniak, s. 88.

³⁹ DL IX 62, przeł. I. Krońska, [w:] Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, Warszawa 1982⁴, s. 553–4.

⁴⁰ M. Conche, *Pyrrhon ou l'apparence*, s. 40 nn.

i ośmieszenie tez Pyrrona, pokazuje jednak ekstremalne konsekwencje przyjęcia twierdzenia o braku istotowej różnicy pomiędzy rzeczami, tezy *ouden mallon*, a także odrzucenia zasady sprzeczności, a zatem tez, które bliskie są tym paradoksalnym konsekwencjom stanowiska Protagorasa, na jakie wskazywał Arystoteles w księgach Γ i K *Metafizyki*.

Chociaż z powodu braku źródeł omawiających obszerniej myśl Pyrrona, rekonstrukcja jego sceptycyzmu jest bardzo trudna, wydaje się, że argumenty Conche'a, podkreślającego istnienie analogii między stanowiskiem Protagorasa i innych filozofów, których krytykuje Arystoteles w *Metafizyce*, a postawą i tezami Pyrrona, warte są uwagi i mogą przyczynić się do lepszego zrozumienia początków myśli sceptycznej⁴¹.

Po Pyrronie i Tymonie z Fliuntu pyrronizm w swej pierwotnej formie zanika. Za jego odnowiciela uznaje się Ajnezydemosa z Knossos. Jedną z wielu tajemnic związanych z postacią Ajnezydemosa jest zagadnienie jego związków z filozofią Heraklita. Nasze główne źródło dotyczące dziejów i założeń myśli sceptycznej, jakim jest Sekstus Empiryk (żyje około dwa stulecia po Ajnezydemosie), wielokrotnie podkreśla związek tego filozofa z Heraklitem, a nawet stwierdza, że według Ajnezydemosa: „nurt sceptyczny jest drogą do filozofii heraklitejskiej”⁴².

Świadectwo Sekstusa, który najpewniej znał pisma Ajnezydemosa⁴³, wywołało dyskusję na temat źródeł owego „herakliteizmu” Ajnezydemosa. Niektórzy badacze wysunęli hipotezę, że źródłem tej heraklitejskiej predykcji Ajnezydemosa jest to, iż uznał on za własne (czyli bliskie pyrroniskim) tezy z Platońskiego *Teajteta*, a mianowicie koncepcję „zwolenników zmienności” przypisywaną w dialogu Protagorasowi i heraklitejczykom⁴⁴.

Koncepcję tę zdaje się potwierdzać cały szereg motywów odsyłających do *Teajteta*, które pojawiają się w przekazach związanych z Ajnezydemosem. Wiele przykładów zawartych w słynnych sceptycznych „tropach” skompilowanych przez Ajnezydemosa ma swoje odpowiedniki w argumentacji

⁴¹ Zbieżności te są na tyle oczywiste, że R. Bett, chociaż odrzuca tezę Conche'a/Realego głoszącą zależność Pyrrona od księgi Γ i K *Metafizyki*, przyjmuje, iż Pyrron sięgał do samego *Teajteta*.

⁴² PH I 210. (przekład własny)

⁴³ Cytuje np. fragmenty z *Wywodów pyrroniskich* i innych prac Ajnezydemosa (np. AM VIII 215).

⁴⁴ Por. M. Conche, *Pyrrhon ou l'apparence*, s. 126; G. Capone Braga, *L'eracilitismo di Enesidemo*, „Rivista di Filosofia”, 22 (1931), s. 33; R. J. Hankinson, *The Sceptics*, London/New York 1995, s. 130. Sprzeciwia się tezie „herakliteizmu” Ajnezydemosa R. Bett (*Pyrrho, His Antecedents, and His Legacy*, Oxford 2000, s. 232), który przystaje tylko na tezę, że Ajnezydemos „took an interest in Heraclitus”.

„zwolenników zmienności” w *Teajtecie*⁴⁵. W streszczeniu Ajnezydemowego dzieła zawartym u Focjusza pojawia się występujący również w *Teajtecie* zwrot *ouden mallon*⁴⁶. Z Ajnezydemosem związana jest także redukcja czterech Arystotelesowych form zmiany do dwu, mianowicie przemiany jakościowej oraz ruchu, które odpowiadają dwu typom zmiany omawianym w *Teajtecie*⁴⁷. Ponadto, w szeregu innych tez sceptyka rozpoznać można przeformułowane twierdzenia z *Teajteta*: (1) na tej podstawie, iż w tej samej rzeczy „jawią” się przeciwieństwa, Ajnezydemos wnioskuje, że w tej samej rzeczy „istnieją” przeciwieństwa⁴⁸, (2) bardzo mocno podkreśla „względność” rzeczy, (3) twierdzi, że intelekt jest czymś poza ciałem i jednym ze zmysłów, który „wychyla się przez pory zmysłowe”⁴⁹, (4) głosi twierdzenie o równosilności tez sprzecznych⁵⁰, (5) przyjmuje, że jedynym kryterium jest zjawisko⁵¹, oraz, co szczególnie ciekawe, (6) uznaje Platona za sceptyka⁵².

Podsumowując powyższe ustalenia, wiarygodna wydaje się teza, że Ajnezydemos, który uważał siebie za kontynuatora myśli Pyrrona, sięgnął do jednego z pierwotnych źródeł pyrronizmu, jakim był platoński *Teajtet*. W świetle tej hipotezy dialog byłby wspólnym ogniwem łączącym sceptycyzm Pyrrona i odnowiony sceptycyzm Ajnezydemosa.

Sekstus Empiryk jest jednym z ostatnich antycznych przedstawicieli sceptycyzmu. Jest on też niewątpliwie sceptykiem najlepiej nam znanym, dzięki dużemu, zachowanemu do naszych czasów zbiorowi tekstów. Na erudycyjne dzieło Sekstusa składa się wielka tradycja myśli greckiej oraz tradycja sceptyczna, a jego pisma stanowią kompilację bardzo wielu różnych źródeł.

Dla naszych rozważań istotne jest to, że również w dziele Sekstusa odnaleźć można reminiscencje Platońskiego *Teajteta*. Empiryk wielokrotnie czerpie z dialogu, ilekroć omawia czy nawiązuje do myśli Protagorasa⁵³.

⁴⁵ Dokonuje kodyfikacji argumentów znanych m.in. z Platońskiego *Teajteta* w postaci „tropów”.

⁴⁶ Focjusz, *Biblioteka*, cod. 212, 169 b 19–170 a 40.

⁴⁷ Por. *Teajtet*, 181c. Sekstus pisze (AM X 38–49): „Ajnezydemos – dopuszcza dwa najbardziej ogólne rodzaje ruchu, jeden – polegający na zmianie (μεταβλητικὴν), [39] drugi natomiast – polegający na zmianie miejsca (μεταβατικὴν)” (przekład własny). Por. przekład i interpretację tego fragmentu w: M. Conche, *Pyrrhon ou l'apparence*, s. 130 oraz G. Reale, *Historia filozofii starożytnej. IV. Szkoły epoki cesarstwa*, przeł. E. I. Zieliński, Lublin 1999, s. 198.

⁴⁸ PH I 210 – *Teajtet*, 152b.

⁴⁹ AM VII 439–35.

⁵⁰ Por. DL IX 106.

⁵¹ Por. DL IX 106.

⁵² Por. PH I 222.

⁵³ Są wśród nich referat poglądów Protagorasa, który oparty jest na przekazie w *Teajtecie* (PH I 216); również trzy pozostałe wzmianki o Protagorasie zaczerpnięte są z *Teajteta*: odrzuce-

Szczególnie znaczący jest referat poglądów Protagorasa w I księdze *Zarysów Pyrronskich*, w którym Sekstus stara się oddalić zarzut zależności sceptycyzmu od innych filozofów czy innych nurtów, a tym samym zarzut nieoryginalności tez sceptycznych⁵⁴. Sekstus podkreśla, że, chociaż pewne tezy Protagorasa i sceptyków są zbliżone, to istnieje pomiędzy nimi fundamentalna różnica polegająca na tym, że Protagoras dogmatyzuje „w kwestii płynności materii i w tym, że istnieją w niej przyczyny wszystkich zjawisk”⁵⁵. Nacisk, jaki Sekstus kładzie na podkreślenie odmienności między tradycją sceptyczną a Protagorasem (któremu Sekstus przypisuje heraklitejskie, zaczerpnięte z *Teajteta* tezy), wskazuje jednoznacznie na to, że Sekstus ma na celu zdecydowane odcięcie się od Ajnezydemosa i jego przekonania o bliskości myśli Heraklita i tradycji sceptycznej⁵⁶.

Druga forma obecności reminiscencji z *Teajteta* w dziele Sekstusa związana jest z Platonem. Sekstus wielokrotnie przypisuje Platonowi tezę, iż rzeczywistość jest zmienna („ciała nie istnieją, ale się stają”)⁵⁷. Kontekst, w jakim twierdzenie to się pojawia, wskazuje, iż źródłem tej tezy jest koncepcja zwolenników zmienności z *Teajteta*. Warta zastanowienia wydaje się hipoteza, wedle której przypisywanie Platonowi tezy „zmienności” rzeczy nawiązuje do tezy Ajnezydemosa, który prawdopodobnie na podstawie pewnej interpretacji *Teajteta* skłaniał się do uznania Platona za sceptyka⁵⁸.

W naszym przekonaniu poglądy „zwolenników zmienności” zawarte w dialogu *Teajtet*, a zaakceptowane przez Ajnezydemosa, mogą być powodem polemiki Sekstusa z Ajnezydemosem. Warte uwagi wydaje się twierdzenie, że Sekstus, uważając tezę płynności rzeczy za dogmatyczną (teza ta w *Teajtecie* przypisywana jest Protagorasowi i heraklitejczykom), poddał krytyce pogląd Ajnezydemosa, który uznał tę tezę za sceptyczną, wywodzącą się od samego Pyrrona i na jej podstawie przyjął, że nurt sceptyczny jest „drogą do filozofii heraklitejskiej”, a Platona za sceptyka.

nie kryterium prawdy (AM VII 60–65), teza o prawdziwości wszystkich *phantasiai* (AM VII 388–389), wzmianka o agnostycyzmie Protagorasa (AM IX 55–57).

⁵⁴ Sekstus wskazuje na różnice pomiędzy neopyrronizmem a filozofią Heraklita (PH I 210–2), Demokryta (PH I 213–4), szkoły cyrenajskiej (PH I 215), Protagorasa (PH I 216–9), sceptycyzmu Akademickiego (PH I 220–35) oraz medycyny empirycznej (PH I 236–41).

⁵⁵ Przekład własny. Por. Z. Nerczuk, *Protagoras u Sekstusa Empiryka (PH I 216) a Platoński Teajtet*, Kolokwia Platońskie ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ, red. A. Pacewicz, Wrocław 2007, s. 175–182.

⁵⁶ Całe omówienie Heraklita jest polemiką z tezą Ajnezydemosa o związku sceptycyzmu z myślą Heraklita (PH I 210–12).

⁵⁷ Por. np. PH III 54: „dlatego Platon nazywa ciała stającymi się, ale nigdy nie będącymi [...]”; PH III 115: „tak iż Platon nie mówi, że ciała są, ale raczej nazywa je stającymi się [...]”; PH II 26. (przekład własny)

⁵⁸ Por. PH I 222.

W świetle powyższych rozważań źródłem wielu analogii między sofistyką a sceptycyzmem jest platoński dialog *Teajtet*, który poprzez krytykę, jakiej poddana została „tajemna nauka” w Arystotelesowej *Metafizyce*, przejęcie jej też przez Pyrrona, odnowienie sceptycyzmu przez Ajnezydemosa w nawiązaniu do zawartego w *Teajtecie* herakliteizmu, i wreszcie opozycję Sekstusa wobec też Ajnezydemosa wywarł ogromny wpływ na rozwój antycznego sceptycyzmu.

ZBIGNIEW NERCZUK – filolog klasyczny i historyk filozofii starożytnej. Profesor nadzwyczajny w Instytucie Filozofii UMK w Toruniu. Interesuje się filozofią grecką, przede wszystkim Platonem, ruchem sofistycznym i sceptycyzmem. Jest autorem dwu monografii *Sztuka a prawda. Problem sztuki w dyskusji między Gorgiaszem a Platonem* oraz *Miarą jest każdy z nas. Projekt zwolenników zmienności rzeczy w platońskim „Teajtecie” na tle myśli sofistycznej*, tłumaczem traktatów Sekstusa Empiryka (*Przeciw uczonym* oraz *Przeciw fizykom. Przeciw etykom*), a także dzieł św. Tomasza z Akwinu, Pico della Mirandoli i H.-G. Gadamera. W swych pracach zmierza do rekonstrukcji historycznego i literackiego wymiaru dyskusji filozoficznych, opartej na analizie strukturalnej i językowej tekstu.

ZBIGNIEW NERCZUK – classical scholar and historian of philosophy concerned with the Greek philosophy, primarily the so called “Sophistic Movement”, Plato and ancient skepticism. Among his published works there are monographs concerning Plato’s dialogues “Gorgias” and “Theaetetus”, as well as numerous translations from Greek, Latin, German and English. In his research he aims to reconstruct the historical context of philosophical discussions by means of structural and linguistic analysis of the text. He is Associate Professor of Philosophy at Institute of Philosophy, Nicolaus Copernicus University in Toruń.